

تحلیل روابط متقابل شهر و روستا در میزان توسعه یافتگی روستاهای دهستان حومه، شهرستان هرسین

فرزاد میرزایی قلعه* / بهرنگ کلانتری** / محمد مولائی قلیچی*** / آئیژ عزمی****

۱۳۹۱/۰۸/۰۳

تاریخ دریافت مقاله:

۱۳۹۱/۰۹/۱۲

تاریخ پذیرش مقاله:

چکیده

نحوه و دامنه روابط موجود میان شهر و روستا به صورت‌های گوناگون بر شکل‌پذیری، رشد و توسعه سکونتگاه‌های روستایی و همچنین بر روابط درونی و بیرونی آن‌ها اثر می‌گذارد. با توجه به نقش این روابط در فرایند تحولات و توسعه کانون‌های شهری و روستایی، علاوه بر بررسی انواع و علل روابط، شناخت آثار و پیامدهای اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی و فضایی - کالبدی بر شهر و روستا و تلاش برای کاهش اثرات منفی این روابط در راستای ساماندهی آن‌ها، زمینه ساز توسعه پایدار نواحی روستایی و شهری خواهد بود. در این مقاله ابتدا بحثی در مورد روابط شهر و روستا، سپس عوامل مؤثر بر آن در ایران و در نهایت انواع مدل‌هایی که روابط شهر و روستا را با آن‌ها مورد بررسی قرار می‌دهند مطرح می‌گردد. این تحقیق به مطالعه موردی در زمینه عملکرد روابط متقابل و پیوندهای فضایی بین نقطه شهری هرسین در دهستان حومه واقع در بخش مرکزی این شهرستان پرداخته و در آن از تحلیل‌های آماری در نرم افزار SPSS (همبستگی، و رگرسیون) استفاده شده است. این مقاله نشان می‌دهد که چگونه روابط متقابل شهر - روستا بر تغییرات اجتماعی، اقتصادی و کالبدی روستاها اثر می‌گذارد. روش بررسی در این مقاله اسنادی (کتابخانه‌ای) و مطالعات میدانی (پرسش‌نامه) می‌باشد. این نتیجه به دست آمد که روابط متقابل شهر و روستا تأثیر چندانی بر توسعه نواحی روستایی نگذاشته‌اند و بیشتر در تغییرات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی مؤثر بوده است و محدوده جغرافیایی مطالعه شده از آثار و پیامدهای کالبدی روابط روستا - شهر بی بهره بوده است.

واژگان کلیدی: سکونتگاه روستایی، روابط متقابل شهر - روستا، توسعه یافتگی فضایی و کالبدی، پیامدهای فضایی، هرسین.

* دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی دانشگاه تربیت معلم.

** دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه شهید بهشتی.

*** پژوهشگر دکترا، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان.

**** استادیار گروه جغرافیا، دانشگاه رازی کرمانشاه. aeizhazmi@gmail.com

مقدمه

روابط متقابل و پیوند میان شهرها و نواحی روستایی به طور گستره‌ای به عنوان عامل اصلی در فرایند تغییرات اجتماعی و فرهنگی مطرح می‌باشد. با وجود این واقعیت، بیشتر نظریه‌های توسعه و رویه‌های اجرایی به دوگانگی جمعیت و فعالیت‌های نواحی شهری و روستایی تأکید دارند.

پیوندهای روستا-شهر قسمتی از واقعیت‌های زندگی روزانه یک خانوار ساکن نواحی روستایی است. از این رو پیوندهای روستایی - شهری در تنظیم و بیان سیاست‌های توسعه با هدف کاهش فقر و حمایت از نقش مثبت مراکز شهری در توسعه نواحی روستایی پیرامونی مورد تأکید کارشناسان توسعه قرار دارد.

مطالعه و بررسی روابط شهر و روستا به منظور درک مسائل شهرگرایی و پیدایش راه حل‌های مناسب جهت برقراری یک روند توسعه متعادل شهری و روستایی ضروری به نظر می‌رسد. در پیدایش و شکل‌گیری شهرهای شرقی در خاورمیانه به طور عام و ایران به طور خاص عوامل متعددی مانند عوامل سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی با اتکای به شرایط مساعد محیط طبیعی و حوزه‌های نفوذ شهری که عمدتاً روستاها هستند، نقش مؤثری داشته است (رضوانی، ۱۳۸۲، ۲۴).

نحوه و دامنه روابط موجود میان شهر و روستا به صورت‌های گوناگون بر شکل‌پذیری، رشد و توسعه سکونتگاههای روستایی و همچنین بر روابط درونی و بیرونی آن‌ها اثر می‌گذارد.

روابط و مناسبات بین سکونتگاهها و به‌ویژه بین شهر و روستا که خود را عمدتاً به شکل جریان‌های جمعیت، کالا، سرمایه، عقاید، اطلاعات، و نوآوری نشان می‌دهد، پدیده‌ای فضایی - مکانی و جغرافیایی بوده و شناخت، تبیین و کشف قانونمندی‌های کلی حاکم بر آن، در

چارچوب روابط متقابل انسان و محیط صورت می‌گیرد، و از اهمیت نظری و کاربردی ویژه‌ای برخوردار است (شاریه، ۱۳۷۳، ۴۲).

همچنین با توجه به نقش این روابط در فرایند تحولات و توسعه کانونهای شهری و روستایی، علاوه بر بررسی انواع و علل روابط، شناخت آثار و پیامدهای اقتصادی، اجتماعی - فرهنگی، و فضایی - کالبدی بر شهر و روستا و تلاش برای کاهش اثرات منفی این روابط در راستای ساماندهی آن‌ها، زمینه ساز توسعه پایدار نواحی روستایی و شهری خواهد بود.

در غالب بررسی‌های مربوط به روابط شهر و روستا معمولاً شهر به عنوان جزو تعیین کننده در نظر گرفته می‌شود. برنامه‌ریزان شهری با تمرکز بر گروههای شهری توجه اندکی به کشاورزی و برنامه‌ریزی با جهت‌گیری به سمت نواحی روستایی داشته‌اند. در حالی که برنامه‌ریزان توسعه روستایی نیز با تأکید بر روستا و اراضی کشاورزی کمتر به فضای شهری و تأثیر آن در توسعه روستایی پرداخته‌اند. به همین دلیل است که مفاهیمی چون شهرنشینی، حاشیه نشینی شهری بیشتر مطرح می‌شود تا روستانشینی، اشتغال روستایی و واپسماندگی روستایی (سعیدی، ۱۳۸۱، ۱۰۵). با توجه به مطالب گفته شده سؤالات تحقیق به شرح زیر هستند:

۱. نقش روابط شهر و روستا در توسعه دهستان حومه شهرستان هرسین چیست؟
۲. نوع تأثیر رابطه شهر و روستا بر توسعه دهستان حومه شهرستان هرسین چگونه است؟
۳. چه عواملی در رابطه بین شهر و روستا در توسعه دهستان حومه شهرستان هرسین مؤثرند؟

پیشینه تحقیق

مطالعات مربوط به روابط شهر و روستا در سطح جهان مربوط به قرن اخیر است که توسط دانشمندانی

همچون هانس بوبک، کریستالر، انگلیش، بناین، اهلرس، فریدمن، مارسل بازن، ویرث و دیگران انجام شده است. ولی در ایران مطالعه روابط متقابل شهر و روستا سابقه کمتری دارد. برخی از عمده ترین منابع مرتبط با موضوع پژوهش در ج (۱) آمده است.

نویسنده/ نویسندگان	عنوان (فعالیت علمی)	توضیحات (اثر علمی)
علی شمس الدینی و همکاران (۱۳۸۹)	تحلیلی جغرافیایی بر جریانات متقابل روستایی - شهری (مطالعه موردی: مرودشت و روستاهای پیرامونی)	نتایج نشان داد که مرودشت با ارائه خدمات به روستاهای حوزه نفوذ ضمن فراهم نمودن شرایط و پویایی روستاها موجب ایجاد تغییرات کالبدی- فضایی در آن ها شده است. از سوی دیگر ساکنین روستاها هم زمینه های پویایی و رشد مرودشت را فراهم نموده اند.
قصدیری معصوم و همکاران (۱۳۸۶)	تحلیل رابطه نوشهر گلبهار با روستاهای پیرامونی	نتایج این مقاله نشان داد گلبهار علاوه بر جذب جمعیت سرریز مشهد هر چند به صورت ناقص، اثرات مختلفی در روستاهای اطراف داشته که این تأثیر به شکل گیری حوزه جذب و نفوذ روستایی انجامید.
ظاهر خانی و همکار (۱۳۸۲)	تحلیل نقش روابط متقابل شهر و روستا در تحول نواحی روستایی استان قزوین	یافته های تحقیق نشان می دهد که روابط متقابل روستا و شهر، بیشتر در بروز تغییرات غیر ارگانیک در مراکز روستایی استان قزوین مؤثر بوده اند.
طاهر خانی و دیگران (۱۳۸۲)	مطالعه روابط متقابل شهر و روستا و نقش آن در تغییرات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نواحی روستایی (نمونه موردی: شهرستان هریس)	نتایج این تحقیق که از طریق تجزیه و تحلیل آماری به دست آمده، نشان می دهد که در ارتباط با روابط شهر و روستا، تغییرات عمده های در شاخص های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نواحی روستایی به وجود آمده است.
محمد رضا رضوانی (۱۳۸۱)	تحلیل الگوهای روابط و مناسبات شهر و روستا در نواحی روستایی اطراف تهران	نتایج تحقیق نشان داد که به دلیل بروز تحولات اقتصادی، اجتماعی- فرهنگی و فضایی -کالبدی و شکل گیری کارکردهای جدید در نواحی روستایی اطراف تهران به صورت خودجوش بوده است، آثار و پیامدهای نامطلوبی هم بر شهر تهران و هم بر نواحی اطراف آن بر جای گذاشته است.
حسن افراخته (۱۳۸۰)	روابط متقابل شهر و روستا (مطالعه موردی ایرانشهر)	این مقاله، داده های جمع آوری شده را بر اساس تحلیل "ارتباطات فضایی" مورد تجزیه و تحلیل قرار می دهد و نتیجه می گیرد که: در این ناحیه مورد مطالعه زندگی روستایی مبتنی بر تولید کشاورزی، قدمت و پویایی لازم را ندارد، در آمد حاصله از صادرات نفت به دلیل موقعیت حاشیه ای ناحیه، در آنجا سرمایه گذاری نشده است.
حسین رحیمی (۱۳۷۳)	تحلیل روابط شهر و روستا در ارتباط با برنامه ریزی ناحیه ای در بردسکن	نتایج کلی تحقیقات نشان می دهد که رابطه مرکز- پیرامون با شدت هر چه تمام در محدوده مورد مطالعه در جریان است. روابط اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در این ناحیه در یک حلقه وابستگی و رابطه ای نابرابر به نفع شهر و به ضرر مراکز روستایی مشاهده می شود.
جی ای کلارک (۱۹۶۹)	کرمانشاه، شهر دور از پایتخت ایرانی	در پیشگفتار (preface) به اهداف اصلی این طرح مطالعاتی اشاره شده که عبارتند از: ۱. بررسی مورفولوژی و تکامل شهر و مشکلات ناشی از رشد و مدرنیزاسیون شهر ۲. بررسی کارکردهای شهر، نمایش چگونگی پراکندگی کارکردها در سطح شهر و تغییرات آن ها ۳. بررسی روابط شهر و ناحیه اش

ج ۱. برخی از عمده ترین منابع مرتبط با تحلیل روابط شهر و روستا.

با توجه به سوابق ذکر شده مشاهده می‌شود که فقط در سال ۱۹۶۹ توسط آقای کلارک مطالعه اجمالی در این زمینه در شهرستان کرمانشاه صورت گرفته که به علت گذشت فاصله زمانی زیاد ضرورت یک تحقیق دیگر و موردی‌تر احساس می‌شود که این مقاله در راستای این ضرورت پیش آمده اقدام کرده است.

مبانی نظری تحقیق

عوامل تأثیر گذار بر روابط شهر و روستا در ایران

شهر و روستا به‌عنوان یک فضای جغرافیایی، از در هم تنیدگی عناصر کالبدی و فضایی به‌وجود آمده‌اند. با وجود تشابه متعدد در حوزه‌های شهری و روستایی که با عناصر فضایی چون فعالیت‌ها، انسان‌ها و پدیده‌های انسان ساخت همراه می‌شوند، اما کارکردهای فضایی شهر و روستا از تفاوت‌های معناداری برخوردار هستند که حاصل ماهیت مکان و روح حاکم بر فضای آن‌هاست. ژان باستیه تنوع و تضاد را دو عنصر اساسی حاکم بر تفاوت‌های فضایی میان شهر و روستا می‌دانست و معتقد بود فضای شهری جایگاه تنوع و تضادها است. (اشرفی، ۱۳۷۷، ۱۴).

روابط متقابل بین شهر و نواحی روستا در کشورهای درحال توسعه از نظر کیفی با روابط شهر و نواحی روستایی در کشورهای توسعه یافته متفاوت است. در کشورهای فقیر جهان، وابستگی بیشتری به فعالیت‌های روستایی برای مثال در زمینه کشاورزی، معدن و ماهیگیری برای ثروت و شغل وجود دارد، در مقابل در کشورهای توسعه یافته بیشتر ثروت در نواحی شهری ایجاد می‌شود (لینچ، ۱۳۸۶، ۴۹). در ایران به عنوان یک کشور در حال توسعه روابط متقابل شهر و روستا بیشتر از عوامل زیر تأثیر گرفته:

- اصلاحات ارضی از طریق تقسیم اراضی و حذف قدرت سیاسی مالک از روستا؛
- ایجاد و توسعه واحدهای سرمایه‌گذاری کشاورزی در مناطق مختلف از جمله گرگان و گنبد؛
- گسترش شبکه ارتباطی از طریق ایجاد و توسعه راههای روستایی؛
- توسعه پوشش رادیو و تلویزیون؛
- نفوذ ماشین‌آلات و شیوه‌های نوین کشاورزی در روستاها؛

- ورود روابط پولی در جامعه روستایی و وجود بازار کار برای نیروی کار در روستا؛
 - ایجاد واحدهای کشت و صنعت و شرکت‌های سهامی زراعی و توسعه کشت‌های تجاری؛
 - توسعه مؤسسات آموزشی (رضوانی، ۱۳۸۱، ۱۵).
- کلیه این عوامل در نقش متغیرهای عامل (مستقیم) یا واسطه (غیر مستقیم) بر دامنه روابط شهر و روستا در کشور افزوده‌اند؛ به نحوی که امروزه جوامع روستایی راه ادغام در جامعه کلی را طی می‌کنند.

شهرگرایی روستاها

روابط شهر و روستا می‌تواند موجب شهرگرایی در نواحی روستایی شود و در روند تحولات جمعیتی این نواحی ایجاد دگرگونی نماید. در این راستا شناخت الگوهای موجود در این زمینه جای بررسی دارد. شهرگرایی حومه‌ها و نواحی روستایی فرایند اجتماعی است که شامل گسترش ایده‌ها و شیوه‌های زندگی شهری در نواحی روستایی می‌باشد.

در حالی‌که ساکنین شهری و روستایی از تفاوت‌های شهری - روستایی به‌عنوان راهبردی برای تقویت الگوهای معیشتی خود استفاده می‌کنند، تدوین استراتژی بلند مدت، شیوه‌ای غالب در کشورهای در حال توسعه است که تهدیدها و فرصت‌های بیشتری را برای

پیش آمده که روستاییان نه تنها می‌خواهند به شهروندان شبیه باشند بلکه میل شدیدی در تقلید شیوه‌های شهرنشینی در آن‌ها ملاحظه می‌گردد. الگوهای زندگی شهری عمیقاً در روستاها رسوخ کرده و زندگی آن‌ها را کاملاً تحت تأثیر قرار داده است.

- از موارد دیگر دگرگونی روستایی، کاهش میزان خود اتکایی و استقلال اقتصادی در محدوده روستا یا منطقه است.

- به دلیل وجود تغییر و تحولات ذکر شده، نظارت خودجوش اجتماعی در ده دارای قدرت تأثیر سابق نیست، زیرا معیار و میزان قضاوت افراد در رابطه با وضعیت مختلفی که در روستا پدید آمده است، از یکسانی کمتری برخوردار است (شاریه، ۱۳۷۳، ۶۸).

همچنین شهرگرایی باعث دگرگونی در روند تحولات جمعیتی روستاها می‌شود. طبق مدل شهر گرایی لوئیس و موند، سه مرحله جمعیت زدایی، تعادل جمعیت و جمعیت پذیری در این تحولات قابل بررسی است (گیلگ، ۱۹۸۹، ۷۸، ۱) چنانچه ورود نواحی روستایی از مرحله اول به مرحله دوم و سوم، معمولاً از طریق شهر گرایی و گسترش کارکرد های خوابگاهی، تفریحی و صنعتی در نواحی روستایی تحقق می‌یابد (رضوانی، ۱۳۸۱، ۸۶).

مدل‌های بررسی روابط شهر و روستا

به علت دخالت عوامل مختلف محیطی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و سیاسی اداری در روابط شهر و روستا، این روابط بسیار متنوع بوده و به سادگی نمی‌توان آن‌ها را در چارچوب الگوهای نظری و ذهنی از پیش تعیین شده بررسی کرد؛ ولی از آنجا که این الگوها می‌توانند به فعال سازی و ذهن و درک بهتر آن‌ها کمک کنند، می‌توان آن‌ها را با توجه به شرایط خاص مورد

خانواده‌های شهری و روستایی فراهم می‌کند. به این فرایند، شهرنشینی گویند. شهرنشینی اغلب با تغییر ساختارهای جمعیتی، مهاجرت، رشد سریع شهرنشینی یا توسعه فیزیکی شهرها همراه است. همچنین شهرنشینی به‌عنوان عامل اشاعه شهر به سوی نواحی روستایی مطرح است. این روند نه تنها با تبدیل نقاطی از کشور به شهر از طریق ساخت و ساز شکل می‌گیرد، بلکه فعالیت‌ها و نفوذ شهر را نیز در نواحی روستایی گسترش می‌دهد و آنچه در نواحی روستایی شکل می‌گیرد به شدت تحت تأثیر نیازهای شهری قرار می‌دهد. که پیامد اصلی آن تغییر در روابط و مناسبات در طی زمان و تحت تأثیر عوامل مختلف است (هاروی، ۱۳۵۸، ۹۵).

عوامل زیادی موجب تغییرات و دگرگونی‌هایی در جامعه روستایی شده است:

- در گذشته وجود افرادی از نسل های مختلف در جامعه روستایی به صورت یکسان و یکنواخت بوده است، تحول همزمان با شروع ارتباط ده با سایر نقاط آغاز شد. روستاییانی که سالیان دراز فرهنگ و آداب و رسوم خود را از زادگاه و محیط خود به ارث برده بودند و فرهنگ خود را در طی سالیان دراز آموخته بودند شروع به تقلید از فرهنگ خارج از محیط روستای خود کردند. تردد روستاییان به شهر، ورود شهریان به روستا، رادیو، روزنامه و ... جملگی در بینش و تصور روستایی تأثیر گذاشتند و به این ترتیب هم آهنگی و یکنواختی زندگی روستایی به هم خورد.

- تحت تأثیر توسعه، شیوه های ارتباطی و خارج شدن روستا از حالت انزوای نسبی، روابط انسانی و اجتماعی، ابعاد تازه‌ای یافت و از تنوع برخوردار شد. وجود رابطه شدید بین شهر و روستا موجب سلطه و نفوذ شهر در روستاها شده است. در این دوره شرایطی

استفاده قرار داد. همچنین هر یک از این الگوها محاسن و معایبی داشته و شرایط ویژه مکانی خاصی می‌طلبند؛ مهم‌ترین الگوها در این زمینه شامل الگوهای بازماندگی، وابستگی، دوگانگی، پیوستگی و کارکردی است (سعیدی، ۱۳۷۷، ۱۳۲). که این مدل‌ها شرح داده می‌شوند.

الف- مدل وابستگی: در خصوص شهر و روستا بر توسعه واگرایی عرضه‌های شهری و روستایی تأکید دارد و دونوع عرضه ساختاری - کارکردی را در مقابل یکدیگر قرار می‌دهد: پیچیده (شهری) و ساده و یکنواخت (روستایی). فعالیت‌های شهری در فضای محدود انجام می‌شود و در یک نقطه تمرکز دارد، حال آنکه فعالیت‌های روستایی به فضای نسبتاً زیادی نیازمند است.

در طول سال‌های متمادی تفکیک فضای شهر و روستا در برنامه‌ریزی‌های توسعه، یک سنت غالب در میان متخصصان و برنامه‌ریزان شهری و روستایی بوده است. در دهه ۱۹۷۰ م. انگاره‌ای ترویج یافت که بر اساس آن شهرها توانستند در توسعه روستایی مؤثر واقع شوند. این نظریه که بیشتر ریشه در بنیان‌های مکان مرکزی داشت به وسیله جانسون در کشور هندوستان به مرحله اجرا گذاشته شد. بر اساس الگوهای مکان مرکزی، شهرک‌های روستایی در هندوستان قادر بودند شکاف بین شهرها و روستا را از طریق تجاری کردن فعالیت‌های کشاورزی پر کنند.

همزمان با جانسون، دنیس راندینلی با ارائه رویکرد (UFRD) عملکردهای شهری در توسعه روستایی بر نقش کارکردهای شهری در توسعه روستایی تأکید کرد. بر این مبنا شهرها قادر بودند:

۱. تسهیلات و کالاهای مصرفی مورد نیاز روستاییان را تأمین بکنند؛
۲. خدمات عمومی و خصوصی را برای روستانشینان تدارک بینند؛
۳. زمینه را برای فراوری مواد اولیه کشاورزی به وجود آورند؛

۴. زمینه را برای پیوند نواحی روستایی با بازارهای ملی فراهم آورند؛
۵. به عنوان مراکز حمایت کننده از تولیدات روستایی به ایفای نقش بپردازند؛
۶. اشتغال غیر کشاورزی را برای روستاییان مهیا کنند؛
۷. و بستر لازم را برای ارتقای سطح دانش و آگاهی روستاییان فراهم آورند (رضوانی، ۱۳۸۲، ۱۱۵).

بدین ترتیب با شکل‌گیری پیوندهای مصرف تولید و روابط مالی میان شهرها و روستا و نیز شکل‌گیری جریان‌های متنوع از کالاها، خدمات پول، اطلاعات، مردم، فناوری و تولید میان شهرها و روستاها، روابط فضایی آن‌ها در یک الگوی یکپارچه ناحیه‌ای مورد تأکید برنامه‌ریزان قرار گرفت.

در عصر گذشته روابط متعادلی بین شهر و روستا وجود داشته است، شهرها از نظر منابع غذایی و مواد خام وابسته به روستاها بودند و روستاها نیز از نظر سرمایه و خدمات وابسته به شهرها بوده‌اند. در این رابطه هم شهر و هم روستا سود می‌برده‌اند، هر چند که در مجموع از نظر اقتصادی کفه شهر سنگین‌تر بوده است.

ب- الگوی بازماندگی: در این مدل، روستا جایی است که هنوز به صورت شهر در نیامده است و با آن تفاوت‌های اساسی دارد. در این مدل، به واپس ماندگی کلی زندگی در روستاها اهمیت چندانی داده نمی‌شود و حتی گاهی روستا عمداً از لحاظ سیاسی - اجرایی مورد

است: نخست از نظر رده بندی و تفکیک سکونتگاهها و دیگر از لحاظ بررسی روند دگرگونی و تحول اجتماعی (صادقی، ۱۳۹۰).

مواد و روش ها

این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی می باشد، با توجه به هدف تحقیق، در گام نخست جهت تدوین مبانی نظری تحقیق و مطالعات صورت گرفته از مطالعات کتابخانه‌ای-اسنادی استفاده شد، سپس در ادامه کار جهت دستیابی به اهداف تحقیق مطالعه میدانی در پیش گرفته شد. ابزار پژوهش نیز پرسشنامه می باشد که پس از نمونه‌گیری از افراد روستایی مورد نظر در بین آنها توزیع و توسط آنها تکمیل شد، برای تجزیه و تحلیل داده‌های پرسشنامه نیز از نرم افزار SPSS و آزمون آماری ویلکاکسون و با compute کردن نمره‌های به دست آمده از پرسشنامه از آزمون t-test مزدوج استفاده شده است.

روایی تحقیق با استفاده از تحقیقات قبلی و مصاحبه با کارشناسان روایی ابزار تحقیق، تأیید شده است. پایایی ابزار تحقیق نیز از طریق آزمون آلفا کرونباخ ۰/۹۰ محاسبه شد که نشان دهنده پایایی ابزار تحقیق است. به منظور گردآوری اطلاعات و داده‌های مورد نیاز در این پژوهش از روشهای ذیل استفاده شده است.

- مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی: در بخش مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی از منابع و مدارک علمی از جمله کتابها، مقالات، پایان نامه‌ها و جزوات مرتبط با تحقیق استفاده شده است. در این بخش همچنین آمار و ارقام از بانک اطلاعات مرکز آمار تهیه شده است.
- مطالعات میدانی: در این پژوهش روش میدانی مبتنی بر پرسشنامه می باشد. در روش پرسشنامه به منظور

بی توجهی قرار می‌گیرد، تا روند شهری شدن تسریع گردد. مدل بازماندگی را می‌توان با نظریه‌ها و مدل‌های مدرن سازی انجام یافته و یا جاری در کشورهای جهان سوم که دچار رشد ناموزون بخشی شده‌اند، مقایسه کرد (صادقی، ۱۳۹۰)؛

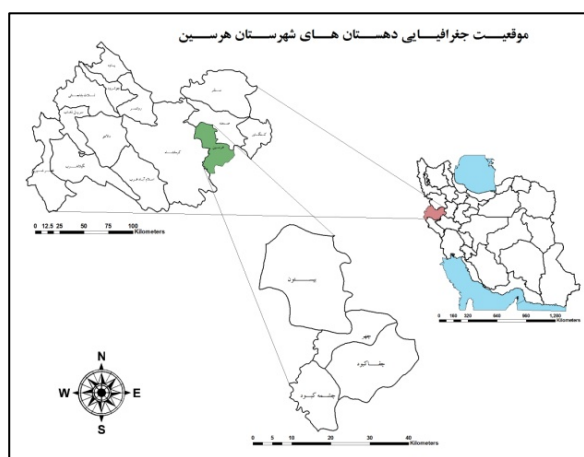
ج- مدل دوگانگی: این مدل اساساً بر تضادهای بنیادی میان شهر و روستا و دوگانگی جوهری جوهری رشد شهری و روستایی تأکید دارد. مطابق این روش، نحوه انطباق و ادغام روستا با شهر وابسته به تفاوت‌های بنیادی اقتصادی، تفاوت از لحاظ به‌کارگیری فنون و سطح برخورداری از دانش فنی و نابرابری از لحاظ تقسیم قدرت و جایگاه حقوقی- قانونی است (سعیدی: ۱۳۸۶: ۱۲۷)؛

د- مدل کارکردی: طبق این الگو شهر و روستا نه تنها با یکدیگر ارتباط دارند، بلکه به یکدیگر وابسته هستند. با توجه به اصل اول مدل کارکردهای تکمیلی بین سکونتگاه‌ها (از جمله شهر و روستا) جهت برقرار یک جریان ضروری است و این ارتباط نیازهای طرفین را برطرف می‌کند. البته وجود فرصت‌های مداخله‌گر(اصل دوم) و قابلیت انتقال (اصل سوم) کم و کیف این ارتباط را تحت تأثیر قرار می‌دهد (رضوانی: ۱۳۸۱: ۹۴-۸۱)؛

ه- مدل پیوستگی: طرفداران این مدل معتقدند که میان شهر و روستا تفاوت‌های اساسی وجود ندارد، بلکه آنها را به‌عنوان دو قطب در نظر می‌گیرند. مطابق این مدل، نابرابری‌های موجود میان شهر و روستا به‌عنوان تضاد میان دو واحد سکونتگاهی مطرح نمی‌شود، بلکه به‌عنوان مراحل و سطوح مختلف و تدریجی یک روند تکاملی مورد بررسی قرار می‌گیرد. مدل پیوستگی بر نظریات لوییز ویرت استوار است و از دو جنبه دارای اهمیت

که ۵۳۷۳۱ نفر آن شهرنشین و ۳۷۵۶۹ نفر آن روستایی می‌باشند که تقریباً دو سوم بافت جمعیتی آن را جمعیت شهری تشکیل می‌دهد.

این شهرستان دارای وسعتی حدود ۸۱۶ کیلومتر مربع به‌عنوان سومین شهر استان کرمانشاه در طول جغرافیایی ۴۷ درجه و ۳۵ دقیقه و عرض جغرافیایی ۳۴ درجه و ۱۶ دقیقه و ارتفاع آن از سطح دریا ۱۵۸۲ متر است. این شهرستان دارای چهار دهستان است که در ت ۱ موقعیت جغرافیایی آن‌ها نمایش داده شده است.

ت ۱. محدوده مورد مطالعه.

دهستان حومه که داری ۳۵ روستا می‌باشد و طبق سرشماری سال ۱۳۸۵ جمعیتی بالغ بر ۱۷۸۱۶ نفر می‌باشد و بعد از دهستان بیستون دومین دهستان شهرستان از نظر تعداد روستا و سومین دهستان شهرستان هرسین از نظر سطح توسعه یافتگی می‌باشد و تنها نقطه شهری آن شهر هرسین است که در این مقاله رابطه روستاهای این دهستان با این شهر بررسی شده است.

در روستای این منطقه نوعی تنوع اقلیمی نیز مشاهده می‌شود. روستاهای این منطقه از لحاظ طبیعی در سه گروه دشت، کوهپایه و کوهستانی قرار می‌گیرند. بیشتر

ارزیابی تأثیر روابط متقابل شهر و روستا در فرایند توسعه اقتصادی، اجتماعی و کالبدی و زیست محیطی روستاهای دهستان حومه بین دهیاران و مردمان روستاهای این دهستان پرسشنامه تکمیل گردیده است.

شاخص‌ها و مؤلفه‌ها را در ابعاد «اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و زیست محیطی» دسته بندی کردیم. برای بررسی بعد اقتصادی از ۱۲ گویه، بعد اجتماعی ۱۴ گویه و برای بعد کالبدی و زیست محیطی ۱۹ گویه و در مجموع ۴۵ گویه استفاده کردیم براساس این شاخص‌ها، سؤالات مربوط به پرسش نامه تدوین گردید.

جامعه آماری مورد مطالعه در این مقاله دهستان حومه و روستاهای این این دهستان است. با توجه به بررسی مقدماتی به‌عمل آمده، تعداد کل خانوارهای ساکن در ۳۵ روستای دهستان حومه ۱۷۸۱۶ نفر است که ابتدا به‌وسیله روش نمونه‌گیری کوکران حجم نمونه‌ای برابر ۳۲۳ نفر برآورده گردید و سپس برای هر روستا نسبت (سهم) جامعه نمونه را با توجه به نسبت جمعیت هر روستا به کل جامعه از نظر تعداد خانوار به‌دست آورده شد.

$$n = \frac{T^2 PQ}{d^2 \left[1 + \frac{1}{N} \left[\frac{t^2 pq}{d^2} - 1 \right] \right]}$$

$$n = \frac{(1/96^2)(0/7)(0/3)}{(0/05)^2} = 323$$

$$1 + \frac{1}{17816} \left(\frac{(1/96^2)(0/7)(0/3)}{(0/05)} - 1 \right)$$

محدوده مورد مطالعه

شهرستان هرسین یکی از شهرستانهای استان کرمانشاه است که دارای دو بخش مرکزی و بیستون می‌باشد. شهرستان هرسین دارای جمعیتی بالغ بر ۹۱۳۰۰ نفر

مهاجرت نشده اند، تمایل به زندگی شهری و مهاجرت به شهر وجود دارد.

- تأثیرات معناداری آماری با رابطه منفی میان متغیرهای مستقل و وابسته:

پاره‌ای از متغیرهای مطالعه شده متأثر از روابط روستا-شهر از تأثیرات معنادار آماری ولی با همبستگی منفی برخوردارند. این به آن معناست که با افزایش رابطه مراکز روستایی با شهرها از شدت هر یک از متغیرهای مطالعه شده کاسته شده. ضریب همبستگی ۰/۲۷- تا ۰/۴۳- در نوسان است. تغییر در میزان مالکیت اراضی زراعی، میزان انسجام روستا، میزان قیمت زمین‌های زراعی در این گروه قرار می‌گیرد. گروهی از متغیرهای مطالعه شده متأثر از روابط شهر و روستا از تأثیرات غیرمعنادار آماری با همبستگی منفی برخوردارند. به بیانی دیگر پیامدهای آن‌ها در عرصه‌های روستایی با رابطه معکوس همراه بوده است. این یافته‌ها نشان می‌دهند که متوسط سطح زمین‌ها کاهش قابل توجهی داشته است که با وجود افزایش قیمت زمین‌های کشاورزی درآمد آن‌ها کاهش یافته است. البته از علل این مسئله می‌توان به تغییر کاربری بعضی از زمین‌ها (بعضاً به شکل غیر قانونی) به زمین‌های مسکونی اشاره کرد که سبب شده تا متوسط سطح زمین‌ها کاهش یابد. همچنین انسجام روستا (از بعد فرهنگی و اقتصادی) نیز کاهش یافته است. به عبارتی گسترش روابط شهر و روستا سبب شده است تا اختلافات اقتصادی و اجتماعی مردم روستایی زیاد شده و جامعه از نظر اقتصادی به طبقات متعددی (از مرفه تا فقیر) تقسیم شود. همچنین مشکل دیگر در ورود برخی افراد جدید از شهر به روستا برای امرار معاش و تجارت است که سبب شده تا بافت یکسان فرهنگی منطقه تغییر یابد و گروه‌های قومیتی مختلف (ترک و کرد و لر) به شکل مخلوط در کنار هم زندگی کنند که با وجودی که

روستاهای این دهستان از نوع دشتی می‌باشند که کشت گندم، باغداری و دامداری مهم‌ترین فعالیت روستائیان این منطقه می‌باشد. در طی سال‌های گذشته برخی از روستاهای این منطقه خالی از سکنه شده است.

نتیجه

تحلیل روابط متقابل شهر و روستا و پیامد آن در مناطق روستایی در دهستان حومه شهرستان هرسین به شرح زیر می‌باشد:

- تأثیر معنادار آماری با رابطه مثبت میان متغیرهای مستقل و وابسته:

میزان رابطه شهر و روستا در پاره‌ای از متغیرها سبب بروز تغییرات عمیق اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و مکانی- فضایی با جهت‌گیری همبستگی مثبت در مناطق روستایی شده است. دامنه ضریب همبستگی در این متغیرها از حداکثر ۰/۶۵ تا حداقل ۰/۳۰ متغیر است. مهم‌ترین تغییرات شامل: قیمت مسکن، تنوع شغلی، گرایش به ساخت مسکن شهری، جذب مهاجران می‌باشد. تغییرات فوق نشان می‌دهند که گسترش رابطه شهر با روستا سبب افزایش قابل توجهی در قیمت مسکن شده است و تهیه مسکن برای بخش قابل توجهی از مردم مشکل شده است. همچنین ارتباط مزبور سبب افزایش تنوع شغلی شده و درآمد‌های مردم به غیر از کشاورزی در منابع درآمدی دیگری همچون کارهای کارگری و کار یدی و دستی بدان اضافه شده است. از نظر ظاهری با مسکنی روبه‌رو هستیم که دیگر بافت سنتی و روستایی سابق را نداشته و به‌صورت امروزی با استفاده از مصالح شهری تهیه شده است. حتی مشاهدات میدانی نشان می‌دهند که نمای سنگ و مرمر که جنبه تزئینی دارد در ساختمان این مساکن اضافه شده اند. همچنین فرایند مهاجرت نیز افزایش قابل توجهی یافته است و نتایج نشان می‌دهند که حتی در بین افرادی که موفق به

این مسأله در ظاهر می‌تواند باعث ارتباطات فرهنگی مناسبی شود، اما در منطقه مزبور سبب شده تا اختلافات فرهنگی گسترده‌ای پدید آمده و حتی مواردی از درگیری‌های قومیتی دیده شود.

در نتیجه روابط شهر و روستا در این منطقه به پیامدهای نامطلوب زیر منجر شده است:

- کم‌رنگ شدن الگوی سنتی مسکن روستایی و توسعه سبک معماری شهری: این پدیده در عین اینکه جاذبه‌های سنتی مسکن روستایی را بر هم زده است، اما منجر به این شده که استحکام مسکن مزبور بیشتر شده و استانداردهای زندگی بهتر شود؛

- کاهش مالکیت اراضی که به عللی همچون فروش برخی زمین‌ها و تکه تکه شدن آن‌ها بوده است، در عین حال تغییر کاربری زمین‌ها به علت سودآوری بخش مسکن و ساخت و ساز از جمله علل مزبور بوده است؛

- کاهش میزان تولید محصولات زراعی که به واسطه تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی و در نتیجه کاهش کاربری اراضی بوده است؛

- متنوع شدن کاربری اراضی که به دلیل ایجاد زمین‌های مسکونی و ایجاد مراکز جدید فرهنگی و اجتماعی و نهادها و سازمان‌های مختلف بوده است؛

- افزایش قیمت زمین و مسکن که به علت افزایش مهاجرت و ورود مهاجران جدید به منطقه بوده است که سبب شده مردم بومی در تهیه مسکن دچار مشکل شوند؛

- تغییرات گسترده فرهنگی در روستاها که ناشی از تنوع فرهنگی و قومیتی ناشی از ورود مهاجران جدید به منطقه بوده است و معضلات اجتماعی فراوانی همچون ناهنجاری‌های اجتماعی و اخلاقی و نابسامانی‌های فرهنگی را پدید آورده است؛

- قطعه قطعه شدن اراضی و کاهش بهره‌وری که ناشی از مهاجرت نیروی کار و فروش زمین‌ها بوده است.

از دیگر تأثیرات صورت گرفته در روابط شهر و روستا مناسبات اجتماعی اقتصادی است که پیامدهایی همچون وقوع نابرابری‌های اقتصادی و فرهنگی - اجتماعی را موجب گردیده است:

- توزیع ثروت در منطقه به شکل نابرابری صورت گرفته است. مردم بومی منطقه کمترین نفع را از سرمایه‌گذاری‌های جدید برده و بیشتر افراد مرفه یا بعضاً شهری در اموری همچون مسکن و ایجاد مغازه و فروشگاه در روستا نقش داشته‌اند و این امر موجب شده تا قشر جدیدی در روستاها ایجاد شود که از نظر مالی با بقیه گروه‌های روستا تفاوت دارد؛

- توزیع قدرت: ارتباطات موجود در شهر - روستا به‌ویژه برای افراد و اعضای شورای روستا و کسانی که بستگان آن‌ها در شهر سمتی دارند، منجر به ایجاد قشر قدرتمندی در روستا شده است. در انتخابات شوراهای روستایی این موضوع کاملاً خود را نشان داده و افراد از کسانی حمایت می‌کنند که منافعی برایشان در صورت انتخاب شدن به همراه داشته باشد. در عین حال گروه‌های جدید ثروتمند روستا از موقعیت خودشان در روستا بهره برده و جایگاه بهتری به دست آورده‌اند؛

- توزیع درآمد: ایجاد مشاغل جدید همچون مسافرکشی بین روستا و شهر و تفاوت در قیمت زمین‌ها و رونق برخی مشاغل خدماتی نظیر خرده‌فروشی و خانه‌های اجاره‌ای سبب شده تا درآمد افراد متنوع شده و قشرهای مختلف از موقعیت‌های متفاوت اقتصادی بهره ببرند. این مسئله خود سبب گردیده تا بخش‌هایی از جامعه خود را از دیگر بخش‌ها مجزا بدانند و انسجام اجتماعی بر هم بخورد؛

- نابرابری فرصت‌ها: تحصیل، آموزش، کسب امتیاز تأسیس شرکت‌ها و سازمان‌ها در منطقه بیشتر در اختیار افرادی است که ارتباط بهتری با محیط شهری دارند و در

منطقه می‌آیند و حضور این گروه سبب ایجاد جریان پول و سرمایه شده است. از یک طرف سرمایه‌گذاری در روستا افزایش یافته و از طرف دیگر فرایند خرید کالاهای شهری (به‌ویژه کالاهای لوکس) در منطقه منجر به انتقال بخشی از سرمایه‌های روستایی به شهر شده است. در کنار این موضوع انتقال نوآوری‌ها و مدهای جدید شهری به روستایی اعم از سبک خانه‌سازی و حتی پوشش مردم (که از میزان استفاده از لباس‌های محلی به شدت در منطقه کاسته شده است) سبب شده تا از نظر فرهنگی منطقه دچار تحول شود. در نهایت انتقال سبزیجات و میوه از روستا به شهر و خرید آرد و رب گوجه فرنگی و نظایر آن از شهر سبب ایجاد جریان دوسویه‌ای از مواد غذایی بین شهر و روستا شده است و موجب گردیده تا روستاها از حالت خودکفایی به وضعیتی مصرفی تغییر ماهیت دهند.

به‌طور کلی در شرایط طبیعی، شهرها در حوزه نفوذ مستقیم خود، چهار ارتباط مشخص تکرار شونده با روستاهای پیرامون برقرار می‌کنند. برخی از این ارتباط‌ها نقش برجسته‌ای دارند:

- انتقال مازاد کشاورزی از روستاها به شهر؛
- جابه‌جایی ناپایدار نیروی انسانی از روستا به شهر؛
- عرضه کالای مصرفی و انواع خدمات از شهر به روستا؛
- جابه‌جایی محدود و ناپایدار نیروی کار از شهر به روستا.

این روابط بسیار متنوع را به سادگی نمی‌توان در چارچوب الگوهای نظری و ذهنی از پیش تعیین شده بررسی کرد اما مهم‌ترین الگوها در این زمینه شامل الگوی بازماندگی، الگوی دوگانگی، الگوی پیوستگی و الگوی کارکردی و وابستگی استفاده شده که با توجه به آن‌ها، مشاهده شده که پیوند و ارتباط میان شهر هرسین و

رفت و آمد بیشتری با شهر هستند، حال آنکه افرادی که ارتباط کمتری با محیط شهری دارند از این مزایا کمتر بهره می‌برند. این مسئله به نوعی سبب ایجاد نابرابری در بهره‌گیری از فرصت‌های به‌دست آمده از ارتباط بین شهر و روستا شده است.

شهرها در کشورهای در حال توسعه به شدت به نواحی روستایی پیرامونی خود وابسته هستند، به‌ویژه اینکه اکثریت جمعیت آن‌ها هنوز روستایی است و روابط متقابل با نواحی روستایی برای آن‌ها بسیار مهم می‌باشد. ماهیت و اهمیت نسبی این روابط هم در طول زمان و هم در فضاها پیوسته در حال تغییر است و بیشتر با جریان‌ها و حرکات پیچیده جمعیت، کالاهای، منابع مالی، ایده‌ها و اطلاعات مشخص می‌شوند.

پایداری نواحی شهری و روستایی مرتبط با یکدیگر است، اعم از اینکه پایداری محیطی یا اقتصادی جمعیت روستایی و یا امنیت غذایی و نیازهای جمعیت شهری در زمینه انرژی و... بر پیوند دو نقطه شهری و روستایی را الزامی می‌سازد.

مناسبات شهری و روستایی در زمینه‌های زیر به صورت دو جریان متقابل جاری می‌باشد:

۱. جریان‌های طبیعی ۲. مردم ۳. غذا ۴. پول ۵. ایده
- جریان‌های طبیعی در منطقه به‌صورت انتقال مواد طبیعی بین شهر و روستا بوده است. انتقال آلودگی‌های شهری به روستاها از جمله معضلات موجود در نواحی روستایی شهرستان هرسین است. در کنار این موضوع به بحث جریان حرکتی مردم در قالب مهاجرت روستا شهری و مهاجرت‌های معکوس اشاره نمود که فرایند مهاجرت روستا به شهر در سطح گسترده منجر به کاهش جمعیت فعال روستایی شده است. مهاجرت معکوس نیز در قالب مهاجرت گردشگران و همچنین سرمایه‌گذاران روستایی است که برای کسب پول به

نواحی روستایی دهستان و حومه به عنوان عامل اصلی در فرایند تغییرات اجتماعی و فرهنگی مطرح می‌باشد و توسعه فضایی، مکانی زمینه را کاملاً برای شهرگرایی فراهم ساخته و توسعه پایدار روستایی را در معرض تهدید قرار داده است. همچنین سبب گردیده تا وضعیت روستاها از حالتی خودکفا به وضعیتی مصرفی تغییر یافته و عناصر خدماتی به تدریج جایگاه قابل توجهی را نسبت به کشاورزی در روستاها پیدا کنند.

منابع

- اهلرس، اکارت. (۱۳۷۳)، شهر شرق اسلامی (مدل و واقعیت)؛ ترجمه محمد حسن ضیاء توانا و مصطفی مومنی؛ فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، ش ۳۲.
- باستیه، ژان. (۱۳۷۷)، شهر، ترجمه علی اشرفی، انتشارات دانشگاه هنر.
- پناهی، رجب. (۱۳۷۸)، رابطه شهر و روستا در ایران و عوامل مؤثر در توسعه آن (مطالعه موردی شهرستان پارس آباد)؛ پایان نامه کارشناسی ارشد؛ دانشگاه تهران، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه جغرافیا، رشته جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی.
- پورطاهری، مهدی و عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری. (۱۳۸۳)، تحلیل نقش روابط متقابل شهر و روستا در تحول نواحی روستایی استان قزوین. فصلنامه مدرس علوم انسانی، سال هشتم، شماره ۴، صص. ۳۰-۲۰.
- خاکپور، براتعلی. (۱۳۸۲)، نقش متقابل شهر و روستا در توسعه شهرستان شیروان؛ پایان نامه دکتری؛ دانشگاه تهران، دانشکده جغرافیا، رشته جغرافیای انسانی.
- دیکنز، پیتسر. (۱۳۷۷)، جامعه شناسی شهری؛ ترجمه حسین بهروان؛ آستان قدس رضوی.
- رضوانی، محمد رضا. (۱۳۸۱)، تحلیل الگوهای روابط و مناسبات شهر و روستا در نواحی روستایی اطراف تهران، پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۴۳
- رضوانی، علی اصغر. (۱۳۸۲)، رابطه شهر و روستا؛ نشر ماکان.

- رضوانی، محمد رضا. (۱۳۸۱)، تحلیل الگوهای روابط و مناسبات شهر و روستا در نواحی روستایی اطراف تهران؛ پژوهش‌های جغرافیایی؛ ش ۴۳؛ صص ۸۱-۹۴.
- رومی، ژان. (۱۳۵۸)، مفهوم شهر (مطالعات شهری و منطقه‌ای)؛ بینش مارکس؛ ترجمه مینا مخبری؛ نشر ایران.
- رهنمایی، محمدتقی. (۱۳۷۳)، دولت و شهرنشینی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۳۲، صص. ۲۶-۱۷.
- سجادی، زیلا و کتایون عزیززاده. (۱۳۸۰)، بررسی روابط مکانی فضایی مادرشهرهای منطقه‌ای و مرکز جمعیتی پیرامون آن‌ها، مجله علوم زمین، شماره ۴۵، صص. ۱۷۵-۱۶۵.
- شاریه، ژان برنار. (۱۳۷۳)، شهرها و روستا؛ ترجمه سیروس سهامی؛ نشر نیکا؛ مشهد.
- شکوئی، حسین. (۱۳۷۵)، دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری، جلد اول، انتشارات سمت.
- شیعه اسماعیل؛ با شهر و منطقه در ایران؛ علم و صنعت.
- صادقی، مظفر. (۱۳۹۰)، مهمترین مدل‌ها و رویکردهای روابط شهر و روستا، سایت فضای روستایی
- فرشاد، مهدی. (۱۳۶۲)، نگرش سیستمی؛ امیر کبیر.
- فرید، یدالله؛ جغرافیا و شهر شناسی؛ دانشگاه تبریز.
- لینچ، کنت. (۱۳۸۶)، روابط متقابل شهر و روستا در کشورهای در حال توسعه؛ ترجمه محمد رضا رضوانی و داود شیخی؛ انتشارات پیام.
- مرکز آمار ایران، فرهنگ آبادیهای کشور (استان اردبیل) در سال‌های ۸۵-۱۳۷۵.
- مرکز آمار ایران، نتایج تفصیلی سرشماری نفوس و مسکن (استان اردبیل) در سال ۱۳۸۵.
- نظریان، علی اصغر. (۱۳۷۴)، جغرافیای شهری ایران؛ پیام نور.
- ودیعی، کاظم. (۱۳۵۲)، مقدمه‌ای بر روستاشناسی ایران؛ دهخدا.
- هاروی، دیوید. (۱۳۵۸)، شهر و بازار؛ ترجمه بهروز منادی زاده؛ نشر ایران.
- A (1989), An introduction to rural geography, Edward Arnold. Gilg.